

Z jazykovědných pracovišť

LINEE

Sociolingvistický projekt 6. rámcového programu Evropské komise (jak funguje a jaké jsou zkušenosti s tzv. network of excellence)

Jiří Nekvapil, Vít Dovalil, Tamah Sherman, Marián Sloboda a Ivo Vasiljev

Cílem tohoto textu je informovat o fungování a obsahu projektu LINEE (Languages in a network of European excellence), který je jedním z výzkumných sociolingvistických projektů tzv. sítě excellence 6. rámcového programu Evropské komise. Do projektu LINEE je začleněna i Univerzita Karlova v Praze, konkrétně tým z Filozofické fakulty a ještě konkrétněji několik pracovníků z Ústavu lingvistiky a ugrofinistiky, Ústavu germánských studií a jeden externí spolupracovník. Je tedy vcelku logické, že výzkum v rámci LINEE zahrnuje i některé aspekty české jazykové situace. Proto se zmíníme nejen o fungování projektů tohoto typu a jeho jedné konkrétní realizace, ale také o sociolingvistickém výzkumu, který v Česku v rámci projektu LINEE uskutečňujeme.

1. Vznik a charakter projektu

Sociolingvistika je dnes už značně rozvinutou vědeckou oblastí, a proto se i projekt LINEE zabývá jen jedním z jejích tematických proudů – multilingvismem. Toto zaměření vyplynulo ze zájmů několika evropských výzkumníků soustředěných kolem významného belgického a evropského sociolingvisty Petera H. Neldeho, který je mj. hlavním editorem objemné dvojsvazkové příručky o kontaktní lingvistice (Goebel – Nelde – Starý – Wölck, 1996–1997). P. H. Nelde inicioval přeměnu neformální sítě svých kolegů a přátel v síť formální – LINEE. Téma projektu však není určeno jen touto okolností, ale také (a především) jedním z témat 6. rámcového programu Evropské komise, které zní „Linguistic Diversity in a European Knowledge-Based Society“. Po složitém mnohaměsíčním jednání byla žádost (v poslední verzi mající 91 stran) o grant Evropskou komisí přijata, a tak 1. listopadu 2006 mohl projekt LINEE začít. Stal se bohužel i jedním z posledních organizačních sociolingvistických počínů Petera H. Neldeho, který zemřel po těžké nemoci v srpnu 2007.

Projekt LINEE je tzv. sítí excellence (network of excellence), což by bylo možná vhodnější do češtiny přeložit jako „sít' špičkového výzkumu“. Jde o terminus technicus, který pojmenovává jeden z několika typů evropských projektů (srov. <http://cordis.europa.eu/fp6/stepbystep/instruments.htm>). Ačkoliv jde o projekt výzkumný, není výzkum zdaleka jedinou náplní projektů tohoto typu. Stejně důležitým aspektem, ne-li ještě důležitějším – jak napovídá pojmenování „*network of excellence*“ – je aspekt „sít'ový“, integrační. Vytvoření a podpora sítí výzkumníků napříč Evropou má za cíl integrovat evropský výzkum a překonávat jeho institucionální, komunikační a teoreticko-metodologickou fragmentaci.

Projekt LINEE má devět partnerů, kterými byly na jeho počátku instituce v Belgii, Česku, Chorvatsku, Itálii, Lotyšsku, Maďarsku, Rakousku, Švýcarsku a Velké Británii. Jednou z vlastností projektu typu sítě excellence je jeho otevřenost – partneři nemusejí zůstat titíž, v ideálním případě se do sítě integrují další. V této souvislosti zaznamenalo LINEE vážnou komplikaci, když belgická univerzita, na níž působil Research centre for multilingualism (RCM) s týmem P. H. Neldeho, prvního koordinátora LINEE, se rozhodla RCM zrušit, a tedy i vystoupit z projektu. Koordinátorství bylo proto přeneseno na tým ze švýcarské Bernské univerzity a do projektu přibyla instituce v německém Mnichově, kam přešlo několik bývalých pracovníků RCM. V létě 2008 opustil LINEE tým z Lotyšské univerzity v Rize, místo něhož se zapojil partner z Univerzity Adama Mickiewicze v Poznani. LINEE nebylo jediným projektem schváleným v rámci tématu „Linguistic diversity in a European knowledge-based society“; nejbližší má k němu projekt DYLAN (Language dynamics and management of diversity, <http://www.dylan-project.org>), se kterým LINEE spolupracuje.

Další důležitou vlastností sítě excellence je její otevřenost ve smyslu šíření výzkumných poznatků. To se děje mj. vystoupeními na konferencích, v médiích apod. a také publikacemi. První knižní publikací LINEE je 30. svazek série *Plurilingua* vydaný Jeroenem Darquennesem (2007) (viz též Nekvapil – Vasiljev, 2008). V oblasti šíření poznatků je vedle publikační, propagační a kooperační činnosti podstatnou složkou sítě excellence i funkce školící. Struktura projektu tohoto typu proto počítá i s doktorandy, kteří se v LINEE účastní jak vlastního výzkumu, tak také každoročních letních škol (training institutes). Dvakrát do roka se konají rovněž školící pracovní setkání (training and mobility workshops), která jsou určena nejen pro doktorandy, ale i pro ostatní účastníky projektu, výzkumníky a vedoucí pracovníky.

V projektu LINEE pracuje kolem 80 osob se společnými, ne však zcela totožnými zájmy a postoji a koneckonců i s různým kulturním pozadím, které určuje způsoby komunikace

a představy o fungování projektu. Spolupráce tak vyžaduje mnoho vyjednávání a kompromisů. LINEE zaznamenalo v této oblasti i jeden neúspěch, a to právě když se lotyšský partner rozhodl z projektu vystoupit, čemuž ostatní účastníci LINEE nedokázali předejít. Práce v projektu, jako je LINEE, se tedy neomezuje jen na provádění vlastního výzkumu a související vědeckou práci, ale vyžaduje od všech zúčastněných osobní nasazení v komunikaci a vyjednávání v záležitostech organizace a kooperace.

Konstruktivní komunikaci a ochotu ke kompromisům ovšem vyžaduje i výzkumná složka projektu, protože podmínkou jejího schválení Evropskou komisí je, aby se na každém podprojektu (z nichž se projekt skládá), podíleli nejméně tři partneři sítě. Není tedy možné realizovat výzkum bez komunikace a koordinace s ostatními. Z tohoto důvodu mohou zamýšlené výzkumné podprojekty, které nenajdou ohlas u dostatečného počtu partnerů, zůstat nerealizovány.

Další okolností, se kterou je třeba se vyrovnat při prosazování konkrétního výzkumného tématu, je fakt, že výzkumné aktivity mají v LINEE pevný organizační rámec, který je faktorem nejen stabilizujícím a stimuluujícím, ale v jistém ohledu i limitujícím. Rámec, který byl před zahájením LINEE vyprojektován jeho navrhovateli, se skládá ze čtyř tematických oblastí:

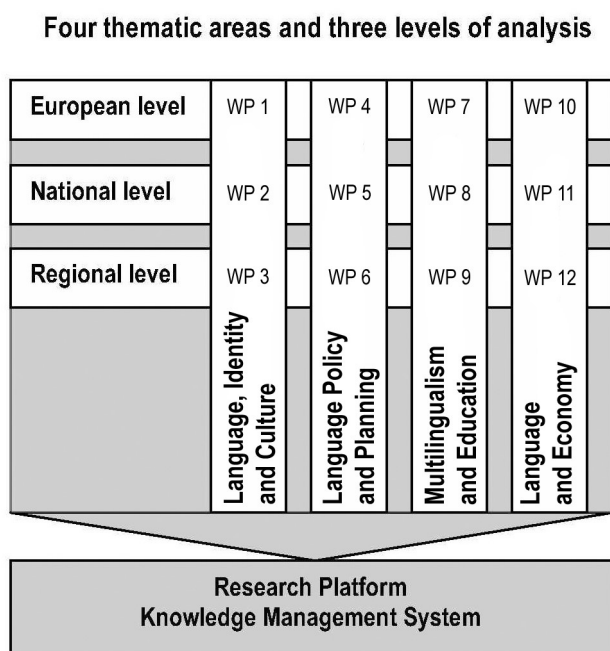
- A) Jazyk, identita a kultura
- B) Jazyková politika a plánování
- C) Mnohojazyčnost a vzdělávání
- D) Jazyk a ekonomika

Každá z tematických oblastí je dále členěna na tři úrovně výzkumu – celoevropskou, státní a regionální. Tato matrice „4 tematické oblasti krát 3 úrovně“ vytváří místo pro celkem 12 podprojektů, tzv. pracovních balíčků (work packages neboli WPs). Z finančních důvodů není možné podporovat více pracovních balíčků, a pokud tedy některé různé skupiny výzkumníků podají své návrhy pro stejné místo v pomyslné matici, je třeba vybrat z nich návrh jediný.

Kromě dvanácti pracovních balíčků zaměřených na výzkum jsou důležitou součástí projektu pracovní balíčky organizační (tzv. task forces) týkající se infrastruktury, komunikace, školení a genderových otázek. Genderová problematika řešená v rámci projektu se týká jak genderového složení týmů a podílu žen a mužů na rozhodování, tak také genderové citlivosti výzkumníků při sběru a analýze materiálu, tj. zapojení otázek genderu do výzkumu a zjišťování relevance a významu genderových rozdílů ve zkoumaných datech.

Mimořádné postavení mezi všemi pracovními balíčky má WP 0 (Research Platform). Jeho pracovníci se starají o teoreticko-metodologickou integraci výzkumu napříč všemi tématy i úrovněmi. Schéma pracovně organizační struktury LINEE zachycuje následující obrázek.

Obrázek: Pracovně organizační struktura LINEE



Five task forces support the common activities

Communication & Dissemination
Review & Assessment
Management
Gender Issues
Training & Mobility

Projekt LINEE je naplánován na čtyři roky. Vnitřně se člení na dvě 18měsíční období výzkumných aktivit; posledních 12 měsíců je vyhrazeno pro nevýzkumné funkce sítě, jako je školení, šíření výsledků, dobudování systému managementu poznatků (Knowledge management system), který by měl být zveřejněn na stránkách projektu <http://www.linee.info>. V současnosti se na nich nacházejí informace o projektu, jednotlivých pracovních balíčcích, novinkách v LINEE a kontakty na výzkumníky. Veřejnosti nepřístupná je sekce pro pracovní komunikaci účastníků LINEE.

V době, kdy byl psán tento text (jaro 2008), končilo první 18měsíční období výzkumných aktivit, a tím se uzavíraly i první pracovní balíčky. V následující části se budeme věnovat vedle zaměření a fungování výzkumu i některým předběžným výsledkům. Vybereme ty pracovní balíčky, na nichž se podílí český tým a které se většinou týkají české jazykové situace. Stručně se zmíníme i o tematických oblastech A–D (viz výše) jako celcích, protože představují významné oblasti soudobého sociolingvistického výzkumu.

2. Úvod do tematické oblasti „Jazyk a ekonomika“

Tematická oblast „Jazyk a ekonomika“ je oblastí, v níž má český tým největší zastoupení. Vztah jazyka a ekonomiky není v kontextu dnešní (socio)lingvistiky prominentním tématem, avšak zájem o toto téma nepochybně vzrůstá, a to v souvislosti s tím, že se tento vztah (nově) projevuje na fungování a podobě samotných dnešních jazyků a současných ekonomických procesů. Na druhé straně nelze tvrdit, že jde o výzkumnou problematiku zcela novou – připomeňme si, že už v 20. letech minulého století byla velmi živá tzv. Wirtschaftslinguistik v tehdejší Německu a ta měla ohlas i v jiných evropských výzkumných a akademických tradicích, např. v Pražské škole (srov. Vančura, 1934, 1936). Vztah jazyka a ekonomiky lze uchopit z různých aspektů, z pozice lingvistiky typicky jako fungování jazyka v hospodářských kontextech nebo z pozice ekonomie typicky jako analýzu jazyka coby určitého druhu zboží, které podléhá zákonitostem poptávky a nabídky (Grin, 2000; Vasiljev, v tisku). Ambiciózním přístupem je zjišťování podílu jazyka, komunikace a interakce na uskutečňování ekonomických procesů a ani tento přístup není v tematické oblasti „Jazyk a ekonomika“ ponechán stranou.

Ekonomika 20. let minulého století však není ekonomikou dnešní doby. Změna, kterou ekonomika prošla, bývá nejčastěji charakterizována jako přechod od industriální ekonomiky k ekonomice nové („New Economy“) nebo také k ekonomice založené na znalostech („Knowledge Economy“). Tato nová ekonomika, ať už se pro ni užívá ten či onen název, bývá charakterizována řadou rysů (viz např. Williams, 2006) a jako v případě snad každého velmi obecného pojmu nepanuje shoda o tom, co jí vlastně rozumět. Nejčastěji se zdůrazňuje to, že tato ekonomika operuje globálně, tj. že státy jako určující hospodářská prostředí ztrácejí na svém významu, a dále to, že tato ekonomika spoléhá především na informace a odbornost (know-how), což je spojeno se vznikem a šířením nových informačních technologií, ale i se zdůrazňováním typicky lidských „technologií“ předávání neformalizovaných, tj. implicitních znalostí. Další rysy, které se někdy uvádějí, jako „the economics is not of scarcity, but rather

of abundance“, mají spíš ideologický charakter a jsou součástí diskurzu, který prosazuje zájmy zastánců nové ekonomiky. Ekonomika založená na znalostech je podle Dahlmana a Anderssona (2000, s. 32) „taková ekonomika, která podněcuje organizace a lidi k efektivnějšímu získávání, vytváření, šíření a užívání (kodifikovaných nebo implicitních) znalostí za účelem většího ekonomického a společenského rozvoje“.

Uvedené rysy znalostní ekonomiky se zřetelně projevují v dimenzi sociální a jazykové. To, že nová ekonomika operuje do jisté míry nezávisle na hranicích jednotlivých států, má dopad nejen na nebývalý pohyb zboží, ale i na nebývalý pohyb lidí, kteří hovoří různými jazyky, a na anticipaci takového pohybu jak jednotlivci, tak různými sociálními organizacemi včetně vlád. Do centra pozornosti odborníků i politiků se tak dostává geografická mobilita různých skupin obyvatelstva a vytváření jednotného pracovního trhu. Čím dál tím víc je však pocíťován problém, že informační technologie a neoliberální diskurz podporující vytváření jednotného nadstátního ekonomického prostoru narážejí na „hranice“ dané různými jazykovými, komunikačními a sociokulturními kompetencemi aktérů nové ekonomiky a kromě toho, že stát není přece jen zcela „bezmocný“.

Naznačené procesy jsou v uvedené tematické oblasti projektu analyzovány jako procesy odehrávající se v konkrétních lokálních kontextech a jako procesy uskutečňované aktéry majícími konkrétní etnické identity, jazykové kompetence a sociální statusy. Nemá-li ekonomika a obecněji „společnost založená na znalostech“ zůstat jen svůdným sloganem dekorujícím diskurz evropských elit, je třeba se zabývat například tím, jak se tato ekonomika jazykově projevuje v každodenním fungování konkrétního nadnárodního podniku, jak motivuje či nemotivuje k osvojování určitého jazyka členy konkrétní etnické komunity či jak se soudí jednatelce mající omezenou jazykovou kompetenci o možnost, aby mohl na této ekonomice participovat.

2.1. „Jazyk a ekonomika“ – evropská úroveň (WP 10)

Pracovní balíček č. 10 „Pracovní trhy, znalostní ekonomika, jazyk a mobilita v Evropě“ (Labour markets, the Knowledge Economy, language and mobility in Europe) se zaměřuje na výzkum užívání jazyků na evropském (pracovním) trhu. Jazyky se v tomto prostředí nemluví či nepíše zcela volně, jejich užívání podléhá regulaci, která je výrazem jazykové politiky jednotlivých členských zemí EU. Podstatné je, že na vnitřním trhu EU jsou doloženy případy, kdy při uskutečňování ekonomických aktivit představuje znalost, resp. spíše neznalost určitých jazyků překážku pro volný pohyb. Užívání jazyka/jazyků regulované právními

normami umožňuje, anebo naopak znemožňuje dosahování ekonomicky motivovaných cílů. Především poptávkově orientované volné užívání jazyků na evropském trhu naráží na meze, jejichž legitimita se odvíjí z právní povahy těch nástrojů, které smějí být ke zmiňované regulaci používány. Právo ze zkoumání těchto procesů nelze vyjmout, proto mu bude v této pasáži věnováno nejvíc pozornosti.

Jazykové právo jakožto soubor právních norem upravujících užití jazyků však nelze ztotožňovat pouze s právními předpisy kodifikovanými v podobě ústav, zákonů nebo podzákonných právních norem členských zemí, anebo v případě EU nařízení, směrnic, stanovisek či dalších pramenů práva v tištěné podobě. Prameny práva společně s odbornou literaturou zaměřenou na výše uvedené téma vytvářejí jednu část diskurzu práva, pro nějž se vžilo označení *law in books*. Diskurz jazykového práva je však rozmanitější a bohatší o další složky. Opomíjet nelze pestrou realitu uplatňování práva v praxi, tedy situace, v nichž se právo *uskutečňuje*. Pro tuto druhou velkou složku právního diskurzu se užívá termín *law in action*. A právě na tuto oblast se náš výzkum v pracovním balíčku č. 10 zaměřil primárně.

Analytický rámec poskytuje teorie jazykového managementu (srov. Neustupný – Nekvapil, 2003). Data pocházejí z databáze evropského práva EUR-lex, sbírek rozhodnutí Evropského soudního dvora a dalších textů, které výše načrtnutý diskurz spoluvytvářejí.

Právní regulace užívání jazyků v regionech, ve státech nebo mezinárodních organizacích představuje jeden z případů tzv. organizovaného jazykového managementu. Jazykové problémy identifikované na mikrorovině ve zcela konkrétních interakcích zcela konkrétními mluvčími jsou k rozhodování a řešení předkládány institucím. V nich se těmito problémy zabývají experti, tedy osoby původně na interakcích nezúčastněné, které však předložené problémy pomáhají řešit. Ve hře se tak díky tomuto přenesení na organizace ocitají systematické postupy, teorie a mocenská nebo ideologická hlediska (jejichž je právo produktem). Strategie řešení nalezené na makrorovině institucí jsou následně uplatňovány v praxi. Interakce mezi zcela konkrétními účastníky (a to i odlišnými od původních aktérů) pak mohou zpětně na mikrorovině potvrdit, zda – nebo do jaké míry – byl problém, zde identifikovaný, vyřešen. Takové případy se vyznačují několika společnými charakteristikami.

- 1) K evropské rovině právního diskurzu se vztahují tím, že se jimi zabýval Evropský soudní dvůr v Lucemburku.
- 2) Ekonomickou motivaci jednání manifestují jejich aktéři tím, že operují na evropském (pracovním) trhu.
- 3) S oběma výše uvedenými body úzce souvisí to, že aktéři počítají s možností, resp.

nutností mobility, tj. s uplatňováním principu volného pohybu zaměstnanců či zboží, který je jedním ze základních pilířů evropské integrace.

4) Užití jazyka představuje v takových situacích bariéru.

Z tohoto výčtu je tedy přesně patrné, které okolnosti mohou ke vzniku jazykových problémů v EU vést (střet ekonomicky motivovaného jednání s užitím jazyků v tomto jednání a s mobilitou uživatelů), kdo se podílí na jejich řešení (organizace – soud) a z jakých pramenů se při hledání řešení vychází (evropské právo se svými regulačními účinky).

Z pracovněprávního hlediska je zajímavý případ nizozemské státní občanky Anity Groener, která se v první polovině 80. let minulého století ucházela o pracovní místo na dublinské *College of Marketing and Design* v jednom z anglických výukových programů. Šlo přitom o pozici lektorky výtvarného umění. V roce 1982 byla A. Groener zaměstnána přechodně na částečný úvazek a v červenci 1984 se ucházela o místo s úvazkem plným. Její jazykový problém spočíval v tom, že podle irského zákona z roku 1930 (Vocational Education Act) a vyhlášek irského ministerstva školství z let 1974 a 1979 byla povinna předložit certifikát dokládající odpovídající znalost irštiny (Ceard-Teastas Gaeilge).¹ Protože tento dokument neměla, žádala na ministerstvu o výjimku. Té ovšem nedosáhla s odůvodněním, že se o místo údajně ucházela jiná plně kvalifikovaná osoba. Navzdory tomuto tvrzení pozice lektorky bezprostředně obsazena nebyla a A. Groener nastoupila do jazykového kurzu, jehož úspěšným zakončením by bývala certifikátu (a pracovního místa) mohla dosáhnout. Po čtyřtýdenní výuce irštiny se této speciální zkoušce podrobila, avšak bez úspěchu. Na vyhlédnuté pracovní místo tedy na plný úvazek nastoupit nemohla. Tuto svou situaci pokládala za diskriminaci a porušování volného pohybu pracovních sil na evropském trhu, a tak se s podporou svého dosavadního zaměstnavatele obrátila po další neúspěšné intervenci u irského ministra školství s žalobou na soud.

High Court v Dublinu pokládal problém naznačeného nesouladu evropského a irského práva z hlediska výkladu práva Společenství za složitý a inicioval u Evropského soudního dvora řízení o předběžné otázce. V něm šlo o posouzení toho, zda irské pracovněprávní normy v oblasti vzdělávání jsou či nejsou v souladu s článkem 48 Smlouvy o EHS a nařízením Rady ES 1612/68, které upravuje volný pohyb pracovních sil.

¹ Z důvodu rozsahu nemohou být v následujících stručných rozborech uváděny všechny právní odkazy detailně. Rovněž nejsou uvedena např. jednacích čísla dokumentů u ESD apod. Je ovšem zachován právní stav z doby rozhodování ESD, pozdější novely předpisů nejsou zohledněny.

Evropský soudní dvůr rozhodl, že pracovní místo učitele zaměstnaného na plný úvazek ve veřejnoprávní vzdělávací instituci je místem, jehož zvláštní povaha ve smyslu nařízení Rady ES 1612/68 opravňuje vyžadovat jazykové znalosti, pokud je takový požadavek součástí politiky na podporu národního a úředního jazyka a pokud je uplatňován přiměřeně a bez diskriminace.

Tento případ je (nejen z hlediska jazykového managementu) zajímavý tím, že se v něm střetl princip volného pohybu pracovních sil na evropském trhu a kompetence členského státu ES upravovat svou (vnitrostátní) jazykovou politiku. V případě Irska jde navíc specificky o zájem tohoto státu na podpoře a zachování irštiny, kterou se vyjadřuje identita a kultura Irů. To vláda po desetiletí deklaruje jako jednu ze svých priorit. Jako nástroje k dosahování tohoto cíle užívá povinnou výuku irštiny na prvním stupni základních škol a irštinu jako volitelný předmět na stupni druhém. S tím jde ruku v ruce požadavek na znalosti tohoto jazyka i na straně učitelů, jejichž působení přikládá irská vláda mimořádný význam. Ačkoli zdaleka ne všichni Irové běžně irštinu ovládají, je symbolicky v čl. 8 irské ústavy upraven status tohoto jazyka právě jako národního a prvního úředního jazyka. Angličtině je přiznán status druhého úředního jazyka. Současně však může být z určitých úředních důvodů předepsáno užití jednoho z obou těchto úředních jazyků na celém území Irska nebo na jeho části.

Načrtnutý jazykový problém jistě vybízí k dalším ekonomicky založeným úvahám spojeným s užitím jazyka, např. úvahám o nákladech a výnosech jazykové politiky neboli její efektivitě ve vztahu k vytyčeným cílům. Nebo vyvstává otázka, zda se pod rouškou kompetence členského státu ES upravovat jazykovou politiku neodehrál na tomto místě spíše ekonomický protekcionismus, a to právě na úkor volného pohybu pracovních sil, který je v procesu evropské integrace současně jak proklamován, tak také nedodržován.

2.2. „Jazyk a ekonomika“ – státní úroveň (WP 11)

Tento pracovní balíček se zabývá imigranty z mimoevropských zemí, konkrétně vietnamskou komunitou v České republice a frankofonními africkými azylanty v Německu. Podílí se na něm jeden člen pražského týmu a dvě členky týmu z britské Southamptonské univerzity. Iniciátorem výzkumného zaměření byl pražský tým. Početná komunita vietnamských ekonomických migrantů se totiž ke studiu problematiky jazyk a ekonomika přímo nabízí.

Pracovní balíček se nazývá „Multilingvismus u menšinových populací: případ transkulturního kapitálu, nebo vyloučení ze společnosti?“ (Multilingualism amongst minority

populations: a case of transcultural capital or social exclusion?). Tento název však odráží spíše původní přístup southamptonského partnera. Výchozí myšlenkou bylo totiž to, zda setkání s novým jazykem znamená pro migranty obohacení, které jim postupně umožní lepší společenské zařazení, a zda tedy představuje „kulturní kapitál“ ve smyslu Pierra Bourdieua (Thompson, 1991, s. 18), nebo je spíše zátěží, která je odsuzuje na okraj společnosti.

Ačkoli se první pracovní formulace výzkumných otázek, jež umožnily vznik společného podprojektu s britským týmem, ukázaly být v průběhu výzkumu jako nepřesné (v případě Afričanů) nebo vzhledem k jiným daleko závažnějším jazykovým problémům komunity jako prozatím podružné (v případě Vietnamců), přesto byla spolupráce obou týmů velmi podnětná.

V první fázi výzkumu byly formulovány (z pozice pražského týmu) následující výzkumné otázky, které respektují jednak logickou hierarchii problémů, jednak místo výzkumného zaměření v širším rámci tématu Jazyk a ekonomika, a konečně i obecnou otázku položenou v názvu tohoto pracovního balíčku.

1. Do jaké míry jsou členové komunity bilingvní nebo multilingvní?
2. Které ekonomické nebo jiné faktory podporují nebo naopak brzdí úsilí o naučení se místnímu jazyku příslušníky první generace migrantů?
3. Které faktory napomáhají nebo brání udržení vietnamštiny v druhé generaci příslušníků vietnamské komunity?
4. Jaký vliv má multilingvní kompetence na život migrantů?

K *první otázce* lze uvést, že mnozí příslušníci první generace migrantů, která se v posledních letech stále rozrůstá přílivem rodinných příslušníků a jiných migrantů z Vietnamu, jsou monolingvní mluvčí vietnamštiny. Je třeba jasně rozlišovat mezi skutečností, že desetitisíce Vietnamců u nás studovaly nebo pracovaly postupně od padesátých do konce osmdesátých let minulého století, a skutečností, že vietnamská komunita dlouhodobě nebo trvale usazených ekonomických migrantů se začala utvářet teprve před sedmnácti lety. Její jádro tvořili bývalí studenti, učňové, praktikanti a tlumočníci z řad Vietnamců, kteří se v uplynulých desetiletích obstojně naučili česky. Tento praktický bilingvismus jim umožnil zapojit se do soukromého podnikání v České republice a vytvořit existenční základnu pro další rodinné příslušníky. Pro ně nebyly na české straně vytvořeny žádné organizované programy výuky češtiny. Mnozí z nich zůstali prakticky monolingvními mluvčími vietnamštiny s velmi omezenou komunikační kompetencí v češtině, v němčině (jak

podrobněji vysvětlíme níže), nebo v obou těchto jazycích. Tito lidé jsou odkázáni jen na znalosti, které získávají z denního kontaktu v tržnicích a obchodech.

U *druhé otázky* je třeba zdůraznit, že velká odlišnost vietnamštiny od češtiny prakticky znemožňuje dospělým migrantům, příslušníkům první generace, byť částečné ovládnutí češtiny, pokud na ně nevynaloží velké a dlouhodobé úsilí, vyžadující mnoho času i financí. Při soukromém podnikání v maloobchodě Vietnamci sice přicházejí do každodenního styku s Čechy, avšak styk se zákazníky při maloobchodním stánkovém nebo samoobslužném prodeji zboží vyžaduje jen omezené komunikační dovednosti v češtině a v mnoha případech se lze obejít bez verbální komunikace. Intenzita práce v maloobchodním podnikání přitom neposkytuje dostatek času na jazykové vzdělávání.

Mnozí též, zejména ve větších městech, pracují ve velkých tržnicích spojujících velkoobchod s maloobchodem, kde převážnou část zákazníků tvoří Vietnamci přijíždějící z menších měst, aby zde doplnili zboží pro své obchody. V úvahu je třeba vzít i to, že značný podíl vietnamského podnikání se odehrává při hraničních přechodech do Německa a Rakouska, kde převážná část zákazníků hovoří německy. Vidíme tedy, jak zmíněná zaměstnání omezují komunikační potřeby a snižují motivaci k učení se jazyku a tím omezují i teoreticky očekávanou poptávku po jazykových službách a produktech.

Třetí otázka se týká stále vzrůstajícího počtu vietnamských žáků a studentů na českých základních a středních školách, kteří dobře hovoří česky, protože k nám buď přijeli v poměrně raném věku nebo se v ČR narodili, takže chodili do českých mateřských a základních škol. První z nich jsou v pravém slova smyslu bilingvní, druzí mají v mnoha případech deficit vietnamské slovní zásoby. Rodiče se snaží tento deficit kompenzovat sledováním vietnamské televize, konverzací u rodinné večeře, stykem s příbuznými, kteří nehovoří česky, i návštěvami u prarodičů ve Vietnamu. Udržování kontaktu s rodinami ve Vietnamu i v diaspoře je pro ně velmi důležité, a to jak z hlediska podnikání, tak z hlediska rodinné solidarity.

Konečně ke *čtvrté otázce* lze uvést alespoň to, že dosud se o znalosti cizího jazyka uvažovalo převážně jako o šanci, která lidem umožňuje sociální mobilitu, případně lepší výdělek, ale méně pozornosti se věnovalo tomu, jak určitá zaměstnání omezují komunikační možnosti člověka a tím snižují motivaci k osvojení cizího jazyka a poptávku po jazykových službách a produktech, což má velký význam pro plánování jazykové výuky pro dospělé. Na druhé straně návštěvování českých základních škol a gymnázií poskytuje mladým příslušníkům komunity příležitost k seznámení se s cizími jazyky, kterým se na našich

školách vyučuje, čehož tato generace s podporou rodičů patřících k první generaci intenzivně a úspěšně využívá.

2.3. „Jazyk a ekonomika“ – regionální úroveň (WP 12)

Pracovní balíček č. 12 „Jazyková rozmanitost ve velkých nadnárodních podnicích a v jejich regionálních pobočkách“ (Linguistic diversity in large multinational companies and their regional allocation) je situován na lokální úroveň tematické oblasti „Jazyk a ekonomika“. Soustřeďuje se na fungování jazyka v hospodářských kontextech a na podíl jazyka, komunikace a interakce na uskutečňování ekonomických procesů. Navazuje na předchozí výzkumy v českých podnicích, které se převážně z hlediska teorie jazykového managementu zaměřovaly na otázky identity a jazykové politiky (např. Nekvapil, 1997; Nekula – Nekvapil – Šichová, 2005; Nekvapil – Nekula, 2006a, 2006b), a prohlubuje analýzu ekonomické dimenze na stejném teoretickém základu. V rámci tohoto pracovního balíčku byl výzkum prováděn v nových členských státech Evropské unie (Česká republika a Maďarsko) a zabýval se jazykovými a komunikačními aspekty pronikání zahraničního kapitálu (např. z Německa, Francie, Japonska, atd.) do těchto států, což se zřetelně projevuje na zakládání poboček nadnárodních podniků. Protože důvodem zahraničních investic mohou být znalosti cizích jazyků v daném regionu, vytváří se v místech, kde pobočky podniků představují významný zdroj pracovních míst, poptávka po určitých cizích jazycích a to je rovněž předmětem výzkumu.

Na základě uvedené situace vyvstává otázka, jaké typy jazykové diverzity existují v nadnárodních firmách a jakým způsobem tyto typy vznikly. Cílem výzkumu je tedy zmapovat jazyky, které se dosud používaly a používají v každodenním fungování poboček nadnárodních podniků, a zjistit, které skupiny zaměstnanců těmito jazyky mluvily a mluví. Charakteristická je např. situace, kdy německý podnik založil v devadesátých letech minulého století pobočku v České republice nebo v Maďarsku, a tehdy běžně používal němčinu, ale postupně přešel na angličtinu.

V nových členských státech EU pracují v nadnárodních podnicích obvykle dvě skupiny zaměstnanců. Místní zaměstnanci bývají činní na všech úrovních podniku, zatímco zahraniční delegáti („expatriates“) zastávají zpravidla jen nejvyšší manažerské funkce. Každá skupina má své jazykové biografie obsahující individuální i kolektivní minulost a procesy osvojování různých jazyků. Je např. známo, že čeští a maďarští zaměstnanci mají jinou kompetenci v němčině a angličtině než např. němečtí zaměstnanci nebo že kompetence německých

zaměstnanců v češtině a maďarštině je minimální. Důležitá je proto otázka, od koho (a v jakých situacích) se očekává, že bude mluvit svým jazykem, a od koho se očekává, že bude mluvit jazykem cizím. V rámci podniku mohou existovat různé zájmy, příp. jazykové problémy, které se musejí řešit. Proto bývá v podnicích deklarována určitá jazyková politika a ta bývá určitým způsobem implementována v praxi.

Různé jazyky mohou mít v podniku různé funkce. Např. němčina může být vnímána jako jazyk reprezentující německou identitu, což může vadit nerodilým mluvčím němčiny, a tak se podnik rozhodne zavést angličtinu jako „jazyk pro (pouhou) komunikaci“ (v postavení *lingua franca*, tj. pro obě skupiny zaměstnanců).

V pracovním balíčku se věnuje pozornost i konkrétnějším otázkám, jako například: Jakým způsobem se v podnicích měří jazykové znalosti nebo jakým způsobem se podporuje či nepodporuje použití určitých jazyků? Jsou jazykové kurzy přístupné všem zaměstnancům a jakým způsobem se financují? Hradí je podnik, nebo zaměstnanec sám? Za pozornost stojí i to, že pro podniky je stále složitější získat kvalifikované pracovníky pro výrobu, a proto musejí zaměstnance dovážet z jiných zemí (např. z Polska) a následně se starat o jazykové potřeby těchto nových zaměstnanců.

Analýza jazykových situací i analýza řešení jazykových problémů se opírají o různé typy dat. Většina z nich je shromažďována během návštěv poboček nadnárodních podniků v ČR a v Maďarsku (dosud 9 podniků). Hlavní (a nejpřístupnější) část dat tvoří polostrukturované rozhovory se zaměstnanci podniků, kterých už bylo uskutečněno více než 40. Vzhledem k tomu, že výzkumný tým je multilingvní, rozhovory byly realizovány v češtině, maďarštině, němčině, angličtině, ruštině a japonštině. Dalším typem dat, který se sice získává hůř, ale skutečné praktiky v podnicích ukazuje nejlépe, je pozorování a nahrávání přirozeně se odehrávajících interakcí, zvláště porad a telefonních konferencí. V ideálním případě jsou tato data ještě doplněna o následné rozhovory. Shromažďována jsou také statistická data o přímých zahraničních investicích (např. o tom, které země investují do České republiky a Maďarska) a o cizích jazycích, které jsou v ČR a v Maďarsku vyučovány. Dále jsou využívány psané materiály reflektující firemní politiku, jako jsou propagační brožury, e-maily atd. Cenným materiálem jsou i záznamy či přímo fotografie tzv. „jazykové krajiny“ (nápisů v různých jazycích, které jsou umístěny ve veřejném prostoru podniků).

3. Tematická oblast „Jazyk, identita a kultura“ a její regionální úroveň (WP3)

Vedle tematické oblasti „Jazyk a ekonomika“, v níž je český tým zastoupen nejvíce, podílí se jeden z jeho výzkumníků také na práci v tematické oblasti „Jazyk, identita a kultura“, a to v pracovním balíčku č. 3, tj. na regionální úrovni analýzy.

Jazyk a identita patří na rozdíl od tématu „Jazyk a ekonomika“ ke klasickým tématům (nejen) sociolingvistiky. Je zároveň i jedním z nejpůvodnějších, a tak o něm byla napsána řada publikací, z nichž by bylo těžké vyjmenovat byt' jen ty nejvýznamnější. Vedoucí pracovnice tematické oblasti „Jazyk, identita a kultura“, které všechny patří do chorvatského kulturně antropologicky zaměřeného týmu, se při přípravě teoretické koncepce rozhodly navázat nikoliv na typicky sociolingvistickou tradici, ale na práci Stuarta Halla (zvl. 1996), na koncepty sociologické teorie Pierra Bourdieua (např. 1991, 1998), psychoanalyticky založené dílo Slavoj Žižka (např. 1989, 1999) a také na politickou teorii Ernesta Laclaua (např. Laclau – Mouffe, 1985; Laclau, 2005). Pro výzkum v rámci této tematické oblasti bylo tedy vybráno pojetí identity jako dynamického a afektivního jevu, jako záležitosti imaginace a dispozice k (re)produkci sociální reality a vztahů. Nebylo zvoleno například pojetí identity jako situačně dosahované a konstruované v konkrétních společenských jazykových interakcích (srov. k tomuto přístupu např. Antaki – Widdicombe, 1998; Hester – Housley, 2002).

Není možná náhodou, že partneři, kteří se podílejí na práci v této tematické oblasti, patří k východoevropským státům (Chorvatsko, Lotyšsko, Česká republika), a že výzkumnice z britského týmu se zabývala situací na Kypru, nikoliv v Británii. Totiž zvl. v 90. letech se zájem sociolingvistů o vztah mezi jazykem a identitou, zejména etnickou a národní, oživil v souvislosti se zásadními společenskými změnami ve východní části Evropy, k nimž patří vedle konfliktů i ekonomická restrukturační a evropská integrace. V situaci, kdy se hledá řešení etnického konfliktu v kontextu evropské integrace, se nachází i zmíněný Kypr.

Pracovní balíček č. 1 „Nositelé a symboly evropské kultury a identity“ (Carriers and symbols of European culture and identity) se zabývá rolí pojmu „kultura“ v konstrukci obrazů Evropy v médiích, dokumentech a projevech evropských politických činitelů. Dodatečně k tomu byla provedena případová studie postojů běžných obyvatel chorvatské Istrie k těmto konstrukcím evropské identity. Na práci WP 1 se podílejí chorvatský a lotyšský tým.

Pracovní balíček č. 2 „Jazyk a koncepty národní identity“ (Language and concepts of national identity) měl za cíl zkoumat jazykové ideologie ve veřejných debatách (srov. Blommaert, 1999) a jejich roli v podporování nebo naopak „podrývání“ národní identity

a konceptu národního státu. Zkoumána je situace v Chorvatsku, Lotyšsku a v řecké části Kypru; výzkum provádějí členové chorvatského, lotyšského a britského týmu.

Český tým se podílí v pracovním balíčku č. 3, který má název „Místní a regionální variety jako znaky identity“ (Local and regional varieties as markers of identity). Jak napovídá název WP 3 i koneckonců jeho umístění v organizační matici LINEE (viz obrázek 1), výzkum se zaměřil na regionální úroveň. Vybrány byly tři evropské regiony: část Istrie ležící v Chorvatsku, Severní Kuronsko v Lotyšsku a část Těšínského Slezska ležící v České republice. Místní a regionální jazykové variety, které se staly objekty výzkumu, tedy zahrnují různé románské variety a chorvatské dialekty v Istrii, téměř vymizelou ugrofinskou livonštinu a livonizovaný dialekt lotyštiny v Severním Kuronsku a místní nářečí Těšínského Slezska. České Těšínské Slezsko bylo z českých regionů vybráno jako sociolingvisticky zajímavé z řady důvodů: vliv geopolitických faktorů (např. evropská integrace a změny režimu na česko[slovensko]-polské hranici), vliv ekonomiky (těžký průmysl a hospodářská restrukturalizace v 90. letech), sociálně historické faktory (česko-polský etnický konflikt) a konečně i jazykové okolnosti (kontakt blízké příbuzné češtiny, slovenštiny a polštiny; těšínské nářečí). Těšínské nářečí se v regionu používá v relativně velkém rozsahu a patří k nářečím nejméně podobným spisovné češtině na území České republiky. Patří také ke kulturnímu dědictví regionu, ale není na rozdíl od „importované“ (spisovné) češtiny, polštiny a slovenštiny v tomto regionu chráněno státními institucemi ani Evropskou chartou regionálních či menšinových jazyků, jejímž cílem je kulturní dědictví Evropy zachovávat (srov. RVNM, 2006). To může být způsobeno faktem, že jazyková identita těšínského nářečí je ve smyslu jeho klasifikace jako nářečí polštiny či češtiny sporná. Sami obyvatelé slezskotěšínského regionu jej často prostě nazývají „po naszymu“ (resp. „po našimu“) a vnímají ho spíše jako „smíšeninu“ jazyků než samostatný jazyk či nářečí.

Cílem WP 3 bylo zjistit, jaké jazykové identity rozlišují sami obyvatelé zkoumaných regionů (nikoliv primárně jazykovědci), jaké jsou postoje obyvatel k těmto identitám a k jazykovým varietám a nositeli jakých jazykových ideologií tyto obyvatelé jsou. Dalším krokem výzkumu bylo zjistit souvislost mezi jazykem, identitou osob a kulturními změnami, způsobenými přechodem od komunistického socialismu k demokracii a tržnímu hospodářství a v neposlední řadě evropskou integrací a globální postmodernizací. Jednou z výzkumných otázek v tomto kontextu je perspektiva vývoje regionálních variet, otázka jejich zachování či vymizení. Česká část Těšínského Slezska se z hlediska těchto otázek jeví jako velmi vhodná výzkumná lokalita.

Výzkum Těšínského Slezska probíhající v rámci WP 3 je převážně kvalitativní – směřuje k hlubšímu poznání „kvality“ (vlastností) jazykově-kulturních jevů spíše než k jejich kvantifikaci. Důvodem je orientace dosavadních výzkumů spíše na kvantitativní data (srov. např. Hernová – Sokolová, 2000; Bogoczová, 1993; ad.). Významný kvalitativní výzkum byl dosud proveden pouze v geograficky omezeném rozsahu, v nížinaté části regionu (Grygar, 2003, 2005), a proto se výzkum WP 3 komplementárně zaměřil na hornatou oblast Beskyd. V rámci WP 3 byla ovšem použita i kvantitativní metoda, a to v sociální psychologii jazyka známý *matched-guise test* na nepřímé zjišťování jazykových postojů (srov. Lambert, 1967; Garrett – Coupland – Williams, 2003), který byl tak v české sociolingvistice použit možná poprvé.²

Při práci WP 3 došlo ke komplikaci týkající se obecnějšího problému výzkumného designu a organizace práce, proto se u ní krátce zastavíme. Empirický výzkum v mezinárodní síti typu LINEE může v zásadě probíhat dvěma způsoby: 1) jako společný výzkum mezinárodního týmu v jedné lokalitě (nebo v několika lokalitách, ovšem stále společně), kdy každá „národní“ strana využívá předností té druhé při společné výzkumné aktivitě, anebo 2) jako paralelní srovnávací výzkum, kdy jednotlivé „národní“ týmy pracují individuálně každý ve své lokalitě a společně jsou jen některé fáze výzkumu. Právě tento druhý způsob zvolilo WP 3, když se rozhodlo provést paralelní empirický výzkum ve třech regionech Evropy. Chorvatskému partnerovi však bylo přiděleno 15 tzv. člověkoměsíců (jeden člověkoměsíc, person-month, je množství práce, které standardně vykoná jeden člověk za jeden měsíc). Oproti tomu bylo lotyšskému partneru přiděleno jen 9 člověkoměsíců a českému pouze 3,5. Zpracování literatury a produkce dat a analýz proto nemohla u lotyšského a českého partnera dosáhnout výkonu partnera chorvatského, což znamenalo komplikace s komparabilitou. Mnoho týmů

² Metoda „*matched-guise test*“ spočívá v tom, že respondentům je přehrávána série krátkých zvukových záznamů téhož textu přečteného různými mluvčími v různých jazykových varietách. Úkolem respondentů je přiřadit každému hlasu určité vlastnosti (týkající se např. lidského charakteru a společenského postavení mluvčího). Přitom však jsou mezi mluvčími přehráváni i tací, kteří přečetli text dvakrát (popř. vícekrát) – v různých jazykových varietách. Musí v nich umět mluvit plynule a přirozeně stejnou měrou (toto posuzuje před samotným testem skupina tzv. rozhodčích, např. lingvistů, kteří jsou znalci daných variet). Záznamy těchto „opakujících se“ mluvčích jsou umístěny v přehrávané sérii záznamů tak, aby byly od sebe co nejvíce vzdáleny a respondenti tím neměli možnost zjistit, že někteří mluvčí hovoří dvakrát (popř. i vícekrát). Tím se zajistí, že pokud respondenti přiřadí hlasu takového mluvčího pozitivnější vlastnosti, když mluví varietou X, než když mluví varietou Y, lze rozdíly mezi oběma přiřazeními vztáhnout pouze na rozdíly v postojích k daným varietám; ostatní proměnné – respondenti, obsah textu, testovací podmínky, individuální rysy mluvčího – jsou totiž u každého „opakujícího se“ mluvčího tytéž. Tato metoda může poskytnout a často poskytuje jiné výsledky než metoda *přímého* dotazování na vztah k jazykovým varietám (a tedy sociálním skupinám, které jimi mluví). Díky *nepřímé* metodě *matched-guise testu* jsou totiž respondenti ušetřeni racionalizace a autocenzury svých odpovědí. Metoda je proto zvláště vhodná v oblastech vyznačujících se tenzemi ve vztazích mezi etnicko-jazykovými skupinami.

LINEE a možná i jiných mezinárodních týmů tíhne ke komparativnímu výzkumu tohoto typu, který však vyžaduje rovnoměrné rozdělení práce, a předpokládá tedy i vyrovnané pracovní zdroje. Preference pro tento typ výzkumu existuje možná proto, že společná (spojená) výzkumná aktivita v jedné lokalitě vyžaduje více kooperace a koordinace partnerů ve všech fázích výzkumu. Je tedy opravdovou výzvou pro mezinárodní sociolingvistický výzkum.

4. Tematická oblast „Mnohojazyčnost a vzdělávání“ a její evropská úroveň (WP7)

Tematická oblast „Mnohojazyčnost a vzdělávání“ vychází z ústředního pojmu *multikompetence*, který nabízí dynamický pohled na mnohojazyčnost. Tento pojem zahrnuje nejen znalost jazykových systémů, ale i další jevy jako např. schopnost používat jazyky v roli *lingua franca*, střídat kódy a realizovat i jiné typy vícejazyčného chování. V přístupu, který vychází z pojmu *multikompetence*, je důraz kladen na identitu a jazykové a interkulturní povědomí jedince, na komunikační přiměřenost a účinnost v konkrétních situacích. Tematická oblast se zabývá zejména otázkou, jak mladí lidé v multilingvní Evropě využívají příležitosti stát se „multikompetentními“, jak rozvíjejí své schopnosti flexibilního a adekvátního chování v specifických kontextech a co pro to činí (nebo by mohla činit) různá vzdělávací zařízení v Evropě.

WP 8 (státní úroveň) se nazývá „Tradiční pedagogická kultura ve vyučování cizích jazyků a potřeba multikompetence“. Cílem je zjišťovat stav výuky cizích jazyků v Evropě a hledat způsob, jak do výuky integrovat zmíněnou koncepci multikompetence. Z historického hlediska je důležité, jaké pedagogické kultury výuky cizích jazyků v současných evropských školách převládají a jak vypadají socio-historické kořeny těchto kultur. Ze současného hlediska se výzkum soustřeďuje na to, jakým způsobem by mohla „multikompetence“ inovovat jazykovou výuku v Evropě a jak by se mohla „multikompetence“ měřit. Na tomto pracovním balíčku spolupracují maďarské, italské a britské týmy.

WP 9 se nazývá „Regionální případové studie multilingvního vzdělávání v (inter)regionálních prostředích“. Cílem tohoto pracovního balíčku je analýza a porovnání školských systémů v jižním Tyrolsku (Itálie) a identifikace „příkladů dobré praxe“, které ilustrují, jak studenti zvládli dvojjazyčnou nebo trojjazyčnou komunikaci v každodenním životě. Kromě toho zkoumá pracovní balíček stav a charakter multilingvního vzdělávání Maďarů, kteří žijí mimo Maďarsko a jsou jednou z nejpočetnějších etnických a jazykových menšin v EU. Cílem je rovněž stanovit „rámec pro multikompetenci“ na základě dat z obou lokalit. Na tomto pracovním balíčku se podílí maďarský a italský tým.

Pracovní balíček č. 7, jehož se účastnila jedna pracovnice pražského týmu, se nazývá „Angličtina a mnohojazyčnost, nebo angličtina jako jediný cizí jazyk v mnohojazyčné Evropě?“. Současnými partnery jsou český a maďarský tým, ale v budoucnosti se projekt rozšíří do další partnerské země (Velká Británie).

Výuka angličtiny jako cizího jazyka (často jako prvního z cizích jazyků) v Evropě narůstá, obzvláště v nových členských státech EU. Tato skutečnost představuje potenciální konflikt. Na jedné straně angličtina symbolizuje pokrok, „kulturní kapitál“ – to v případě, že obohacuje jazykový repertoár jedince, ale na druhé straně vyvstává hrozba, že čas a energie věnované výuce angličtiny budou překážkou další vícejazyčnosti. Pracovní balíček č. 7 přistupuje k této problematice z hlediska výuky cizích jazyků v různých vzdělávacích institucích a obsahuje tři různá dílčí výzkumná témata.

První z nich se zabývá otázkou, jaké příležitosti pro vytváření mnohojazyčnosti existují ve veřejné vzdělávací sféře a do jaké míry dominuje angličtina ve výuce cizích jazyků na úkor dalších jazyků. Cílem je zjistit, zda se v diskurzu nějakým způsobem ukazuje, že kompetence v angličtině vede ke sníženému zájmu o kompetenci v jiných cizích jazycích. S tím je spojena otázka, do jaké míry školy a učitelé využívají a rozvíjejí mnohojazyčnou kompetenci svých žáků.

Druhé dílčí téma se zaměřuje na postoje k používání angličtiny ve funkci *lingua franca* (neboli ELF) v Evropě a na vztah mezi rodilými a nerodilými mluvčími a jejich varietami angličtiny. Zabývá se postoji nerodilých mluvčích angličtiny k angličtině mluvčích rodilých a nerodilých a tím, jakou angličtinu (např. angličtinu rodilých mluvčích a jaké její variety) považují za vhodnou pro evropské nerodilé mluvčí. Tato otázka vyvolává další – např. kde a jak se tyto postoje vytvářejí, zda existuje souvislost mezi zkušenostmi s angličtinou ve funkci *lingua franca* a postoji k ní, zda se postoje mění na základě osobní zkušenosti s angličtinou nerodilých mluvčích atd.

První dvě dílčí témata zkoumají tyto otázky na základě dvou typů dat. Jednak jde o data z polostrukturovaných skupinových rozhovorů se studenty programu Erasmus (28 studentů), jednak z polostrukturovaných rozhovorů se studenty (dosud jich bylo provedeno 18), učiteli a administrativními pracovníky na dvou středních školách v Segedíně. Studenti z programu Erasmus pocházeli z různých zemí Evropy, např. z Německa, Švédska, Finska nebo Francie, a v době rozhovorů navštěvovali v Praze nebo v Segedíně vysokoškolské přednášky vyučované v angličtině. Rozhovory byly též provedeny s místními (českými, maďarskými) studenty, kteří absolvovali studijní pobyt v zahraničí a už se vrátili zpět. Jazykem rozhovorů byla tedy angličtina jako *lingua franca*. Tematicky se rozhovory týkaly např. použití

angličtiny a jiných jazyků v komunitě studentů, užití místního jazyka nebo hodnocení jazykových „vzorů“ při poslechu nahrávek.

Třetí podtéma pracovního balíčku č. 7 zkoumá roli rodilých mluvčích angličtiny v situaci, kdy se už angličtina stává dominantním cizím jazykem. Důraz je tu kladen na psaný materiál, převážně z internetových diskusních fór, kterých se účastní rodilí i nerodilí mluvčí angličtiny. Otázkou je, jaké diskurzy o angličtině v Evropě existují, obzvlášť v nových členských státech Evropské unie, a jak prezentují vztah rodilých mluvčích angličtiny k místním jazykům, např. k češtině a maďarštině. Klíčové je, zda se očekává, že rodilí mluvčí angličtiny se budou učit cizí jazyky, a pokud ano, do jaké míry a v jakých komunikačních situacích. Problematika užívání angličtiny bývá popisována jednak v diskurzu „kulturního kapitálu“, jednak v diskurzu „jazykového imperialismu“. V popředí prvního z nich stojí myšlenka, že osvojování si angličtiny je jedinci jen ku prospěchu, zejména na pracovním trhu. V druhém diskurzu jde o to, že masové osvojování si angličtiny odráží a propaguje nerovné mocenské vztahy v Evropě i ve světě.

První výsledky výzkumu ukazují, že nerodilí mluvčí angličtiny stále vnímají potřebu získávat kompetenci ve více cizích jazycích. Podle nich angličtina coby *lingua franca* kompetenci v jiných jazycích nenahrazuje. Zároveň je však jasné, že „dočasné“ komunity nerodilých mluvčích se mohou vytvářet např. v rámci programu Erasmus pro vysokoškolské studenty. V těchto komunitách je angličtina coby *lingua franca* vnímána velmi kladně a navíc hodnocena jako značně odlišná od angličtiny rodilých mluvčích, která nebývá považována za vzor. Přitom převažuje názor, že je reálnou hrozbou, že se rodilí mluvčí ocitnou v nevýhodě, pokud nezískají kompetenci v jiných jazycích a ještě v angličtině ve funkci *lingua franca*.

5. Závěr

Projekt LINEE, o kterém jsme v tomto článku referovali, není ještě ani ve své polovině. Proto jsme tu mohli představit spíš výzkumnou problematiku a provizorní tvrzení než závěrečné výsledky. Doufáme však, že náš článek minimálně naznačuje, kudy se ubírá a kam směřuje jeden z významných proudů evropské sociolingvistiky, o čem přemýšlejí a co řeší přední odborníci v různých evropských zemích, a koneckonců že článek vypovídá i o tom, co Evropská komise považuje za aktuální sociolingvistická témata, hodná podpory. Záměrně jsme v našem článku kladli důraz na prezentaci organizační stránky projektu a zkušeností výzkumníků s jeho fungováním, neboť takové informace se tradují převážně jen ústně, ačkoli pro úspěšnost projektů mají zásadní význam.

Internetové odkazy

6. rámcový program EU: <http://cordis.europa.eu/fp6/>

Databáze evropského práva: <http://eur-lex.europa.eu>

Projekt DYLAN: <http://www.dylan-project.org>

Projekt LINEE: <http://www.linee.info>

Literatura

- ANTAKI, C. – WIDDICOMBE, S. (eds.) (1998): *Identities in Talk*. London: Sage.
- BLOMMAERT, J. (1999): *Language Ideological Debates*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- BOGOCZOVÁ, I. (1993): *Jazyková komunikace mládeže na dvojjazyčném území Českého Těšínska: Zpráva o dotazníkovém průzkumu*. Ostrava: Sfinga.
- BOURDIEU, P. (1991): *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Harvard University Press.
- BOURDIEU, P. (1998): *Teorie jednání*. Praha: Karolinum. (Orig.: Bourdieu, P.: *Raisons pratiques: Sur la théorie de l'action*. Paris: Seuil, 1994.)
- DAHLMAN, C. – ANDERSSON, T. (eds.) (2000): *Korea and the Knowledge-Based Economy: Making the Transition*. Washington D.C.: The World Bank, OECD.
- GARRETT, P. – COUPLAND, N. – WILLIAMS, A. (2003): *Investigating Language Attitudes: Social Meanings of Dialect, Ethnicity and Performance*. Cardiff: University of Wales Press.
- GOEBL, H. – NELDE, P. H. – STARÝ, Z. – WÖLCK, W. (1996–1997): *Kontaktlinguistik / Contact Linguistics / Linguistique de contact*. Volume 1–2. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- GRIN, F. (2000): Supply and demand as analytical tools in language policy. In: Breton, A. (ed.), *Exploring the Economics of Language*. The Department of Canadian Heritage – Le ministère du Patrimoine canadien. Dostupné na WWW: http://www.canadianheritage.gc.ca/progs/lo-ol/perspectives/english/explorer/page_02.html.
- GRYGAR, J. (2003): Jazyk jako nástroj sociální diferenciacce: poznámky k jazykové situaci ve Stonavě na Těšínsku. *Lidé města*, roč. 9, s. 47–80.
- GRYGAR, J. (2005): Těšínská vánočka: splétání sociálních a regionálních identifikací. *Slezský sborník*, roč. 103, č. 1, s. 29–55.
- HALL, S. (1996): Introduction: Who needs ‚identity‘? In: Hall, S. – Du Gay, P. (eds.), *Questions of Cultural Identity*. London: Sage.
- HERNOVÁ, Š. – SOKOLOVÁ, G. (2000): *Národně jazykové vědomí obyvatel národnostně smíšených oblastí České republiky*. Šenov u Ostravy: Slezský ústav Slezského zemského muzea v Opavě.
- HESTER, S. – HOUSLEY, W. (eds.) (2002): *Language, Interaction and National Identity: Studies in the Social Organisation of National Identity in Talk-in-Interaction*. Aldershot: Ashgate.
- LACLAU, E. – MOUFFE, C. (1985): *Hegemony & Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- LACLAU, E. (2005): *On Populist Reason*. London: Verso.

- LAMBERT, W. E. (1967): A social psychology of bilingualism. *Journal of Social Issues*, roč. 23, č. 2, s. 91–109.
- NEKULA, M. – NEKVAPIL, J. – ŠICHOVÁ, K. (2005): *Sprachen in multinationalen Unternehmen auf dem Gebiet der Tschechischen Republik*. München: Forschungsverbund Ost- und Südosteuropa (forost).
- NEKVAPIL, J. (1997): O komunikačním překonávání česko-německé etnické polarizace. *Přednášky z XL. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: Univerzita Karlova, 43–57.
- NEKVAPIL, J. – NEKULA, M. (2006a): On language management in multinational companies in the Czech Republic. *Current Issues in Language Planning*, roč. 7, s. 307–327. (Přetištěno v Liddicoat, A. J. – R. B. Baldauf (eds.), *Language Planning in Local Contexts*. Clevedon – Buffalo – Toronto: Multilingual Matters, 2008, s. 268–287).
- NEKVAPIL, J. – NEKULA, M. (2006b): K jazykové situaci v nadnárodních podnicích působících v České republice. *Slovo a slovesnost* 67, 83–95.
- NEKVAPIL, J. – VASILJEV, I. (2008): [Recenze] Jeroen Darquennes (ed.): *Contact Linguistics and Language Minorities – Kontaktlinguistik und Sprachminderheiten – Linguistique de Contact et Minorités Linguistiques*. *Plurilingua XXX*. St. Augustin: Asgard 2007. *Slovo a slovesnost* 69, s. 293–299.
- NEUSTUPNÝ, J. V. – NEKVAPIL, J. (2003): Language management in the Czech Republic. *Current Issues in Language Planning*, roč. 4, č. 3 & 4, s. 181–366. (Přetištěno v Baldauf, R. B. – Kaplan, R. B. (eds.) (2006), *Language Planning and Policy in Europe, Vol. 2: The Czech Republic, The European Union and Northern Ireland*. Clevedon aj.: Multilingual Matters, s. 16–201.)
- RVNM (Rada vlády pro národnostní menšiny) (2006): *Charta: Co bychom měli vědět? Informační text orgánům veřejné správy k Evropské chartě regionálních či menšinových jazyků s ohledem na její uplatnění v praxi*. Praha: Sekretariát Rady vlády pro národnostní menšiny, Úřad vlády České republiky.
- THOMPSON, J. B. (1991): Editor's Introduction. In: Bourdieu, P.: *Language and Symbolic Power*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press, s. 1–31.
- VANČURA, Z. (1934): *Hospodářská lingvistika*. Praha: Nákladem vlastním v komisi Vědeckého knihkupectví a nakladatelství Miloše Procházky.
- VANČURA, Z. (1936): The study of the language of commerce. *Travaux du Cercle Linguistique de Prague*, 6, s. 159–164.
- VASILJEV, I. (v tisku). Jazyk jako předmět nabídky a poptávky. Příspěvek na mezinárodní konferenci *Člověk – Jazyk – Komunikace*, pořádané Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích 18.–20. září 2007.
- WILLIAMS, G. (2006) Regional innovation systems and communities of practice: Two themes in search of knowledge. *Sociolinguistica* 19, 168–184.
- ŽIŽEK, S. (1989): *The Sublime Object of Ideology*. London: Verso.
- ŽIŽEK, S. (1999): *Ticklish Subject: An Essay in Political Ontology*. London: Verso.

Vyšlo v časopise *Jazykovědné aktuality*, roč. 45, 2008, č. 3–4, s. 111–131.